

Başvuru: 04.12.2020

Kabul: 07.12.2020

Atıf: Utku, Ali. "Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl Hayatı ve Felsefesi". *Temaşa Felsefe Dergisi* 14 (2020): 5-15.

Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl Hayatı ve Felsefesi

Ali Utku¹

ORCID: 0000-0002-9602-7042

Öz

Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl felsefe, mantık, İslam felsefesi, dil felsefesi ve iletişim felsefesi gibi alanlarda çalışmalar gerçekleştirerek, bu alanların birbiri ile bağlantısını kurmuştur. Bu bağlamda önemli eserler vererek bu alanların gelişim sürecine katkıda bulunmuştur. Abdulkuddüs Bingöl ilgilendiği alanlardaki eksikleri tespit ederek, bu eksikleri temin etmek için çaba sarf etmiş bir düşünürdür. Dolayısıyla eserleriyle hem günümüze hem de geleceğe ışık tutmaktadır. Bingöl, mantık alanındaki eksikliği "dil" kavramı üzerinden temellendirir. Zamanında Arapça olarak yazılmış çoğu eser bugün anlaşılması güç olan eserlerdir. O halde, bütün bu önemli fakat anlaşılması güç eserler hakkında araştırma yapılmalı ve bu eserler yararlanılacak duruma getirilmelidir. Bu amaçla araştırmalarını yapmaya ve eserlerini yazmaya başlayan Bingöl; Aristoteles, Farabi ve İbn Sina gibi filozoflardan hareketle Gelenbevi'nin İslam Tarihi'ndeki önemine işaret eder. Bingöl, eserlerini yazarken oldukça anlaşılır ve açıklayıcı bir dil kullanımına önem verir. Çünkü mantık, dil, felsefe ve iletişim arasında öyle bir etkileşim vardır ki, bu etkileşim yaşama yansımaktadır. Dolayısıyla yaşamı ve eserleri anlayabilmek için bu alanlar arasındaki etkileşimin bilincinde olmak gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Felsefe, Dil, İletişim, Gelenbevi.

Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl Life and Philosophy

Abstract

Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl has worked in areas such as philosophy, logic, Islamic philosophy, philosophy of language and communication philosophy and has established the connection between these fields. In this context, he contributed to the development process of these areas by giving important works. Abdulkuddüs Bingöl is a thinker who determined the deficiencies in the fields of interest and made an effort to provide these deficiencies. Therefore, he sheds light on both today and the future with his works. Bingöl bases the lack of logic on the concept of "language". Most Works written in Arabic at the time are hard to understand today. Therefore, research should be done on all these important but incomprehensible works and these works should be brought to a useful state. For this purpose, Bingöl started to make researches and write his works; based on philosophers such as Aristotle, Farabi and Avicenna, he points out the importance of Gelenbevi in Islamic history. Bingöl places emphasis on using a highly understandable and descriptive language while writing his works. Because there is such an interaction between logic, language, philosophy and communication that this interaction is reflected in life. Therefore, in order to understand life and works, it is necessary to be aware of the interaction between these areas.

Keywords: Logic, Philosophy, Language, Communication, Gelenbevi.

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. aliutku@atauni.edu.tr

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl 05.09.2020 tarihinde Hakk'a yürüdü. Kendisine Allah'tan rahmet, ailesine, yakınlarına ve felsefe camiasına başsağlığı dileriz.

28 Mart 1952'de Erzurum'un Tortum ilçesinde doğan Abdulkuddüs Bingöl, ilk ve orta öğrenimini Erzurum'da tamamlamıştır. 1973 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden, Felsefe Kürsüsünde bitirme tezi yaparak mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra iki yıl lise öğretmenliği yapmış, aynı yıllarda mezun olduğu fakültenin Sistemik Felsefe ve Mantık Kürsüsünde, Prof. Dr. Necati Öner'in danışmanlığı altında doktora çalışmasına başlamıştır. “*Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı*” konulu doktora tezini 30 Mart 1978 tarihinde savunarak doktor unvanı almıştır. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne Dr. Asistan olarak atanmış, 1982'de Yardımcı Doçent, 1983'te de Sistemik Felsefe ve Mantık Ana Bilim Dalı'nda Doçent olmuştur. 1989 yılında Profesör olan Bingöl, 1998 yılına kadar aynı fakültede görevini sürdürmüş, 1998'den 2013'e kadar da Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesinde çalışmıştır. 2014 yılında Atatürk Üniversitesi'nden emekli olarak Artvin Çoruh Üniversitesi'nde göreve başlamış ve bu görevini emekli olduğu 2018 yılına kadar sürdürmüştür.

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Başkanlığı (1985-1999), Erzurumlu İbrahim Hakkı Araştırma Merkezi Müdürlüğü (1987-1999), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcılığı (1996-1997) Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo-Televizyon ve Sinema Bölümü Başkanlığı (1998-2013), Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanlığı (1997-2000), Artvin Çoruh Üniversitesi Rektör Yardımcılığı (2013-2018), Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı (2014-2018) idari görevlerinde bulunmuştur. Kırk yılı bulan akademik kariyeri boyunca pek çok genç akademisyenin yetişmesinde yardımcı olmuş ve yönetimi altında 12 doktora, 19 yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır.

Prof. Dr. Bingöl'ün ihtisas alanı İslâm Felsefesi ve İslâm Mantık Tarihidir. Daha genel anlamda “Sistemik Felsefe ve Mantık” alanında Mantık, Mantık Tarihi, Dil Felsefesi, Mantık-Dil İlişkisi, İletişim ve İletişim Felsefesi konularında çalışmaları bulunmaktadır. Kitapları Türk-İslâm kültür dünyasında mantık konusuna odaklı çalışmalardır. Önemli bir kısmı *Felsefe Dünyası* ve *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*'nde yayınlanmış olan makalelerinde İslâm Felsefesi ve İslâm Mantık Tarihini, başta Fârâbî, İbn Sînâ, Gazâlî, Semerkandî, İbn Hazm, Ebherî, Gelenbevî gibi isimler olmak üzere önemli düşünür ve filozofların bilhassa mantık görüşleri bağlamında değerlendirmektedir.

Bunun en güçlü örneği, hocası Prof. Dr. Necati Öner'in danışmanlığında doktora çalışması olarak kaleme aldığı, ülkemizde İslâm Mantıkçıları üzerine öncü çalışmalardan biri olarak görebileceğimiz *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı*'dir.² 1993 yılında MEB Yayınları arasında neşredilen eserde, İslâm Mantığının kemale erdikten sonra, gerilemeye yüz tuttuğu bir devirde yetişen, eserleriyle Aristo mantığına dayalı, Fârâbî ve İbn Sînâ geleneğine bağlı, Türk-İslâm mantıkçıları silsilesinin en son halkalarından biri ve asrının en büyük Türk mantıkçısı olan Gelenbevî'nin (ö. 1205/1791) mantık anlayışını ortaya koyuyor. Özellikle onun *Burhân* adlı eserine odaklanmakla birlikte, yeri geldikçe ve gerektiğinde *İmkân Risâlesi*, *Kıyas Risâlesi*, *Celâl Haşiyesi*, *İsaguci Şerhi* ve diğer eserlerine de müracaat ediyor. Ulaştığı sonuçlar çerçevesinde Gelenbevî'nin mantığa

² Abdulkuddüs Bingöl, *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı* (Ankara: MEB Yayınları, 1993).

ait eserlerinin, özellikle pedagojik amaçla telif ettiği *Burhân*'ın ve *İmkân Risâlesi*'nin, benzerlerinin kopyaları olmaktan uzak nevi şahsına münhasır eserler olduğunun altını çiziyor. Gelenbevî'nin mantık telifatına, Es-îrüddîn Ebherî, Kâtip Kazvinî, Taftazanî, Râzî, Ebu'l-Feth Mirî, hatta Fârâbî ve İbn Sînâ kaynak teşkil etmeyle beraber Gelenbevî'nin eserlerinin tertip ve üslup yönünden daha öncekilerden farklı olduğuna, hatta aynı görüşü paylaştığı yerlerde bile anlatım farklarının açıkça görüldüğüne işaret ediyor.³

Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı, bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümü'nde Gelenbevinin hayatı ve eserlerinin tanıtımından sonra, İslâm Mantık Tarihi içindeki yerinin gösterilebilmesi için, kendisinden önceki gelişmeler ana hatlarıyla sunuluyor, Gelenbevî'nin üstadları tespit edilmeye çalışılıyor. Nitekim çalışmada zaman zaman öncekilerin aynı ve farklı düşüncelerine işaret edilerek, bunlarla olan metot ve ifade ayrılıkları araştırılıyor. "Gelenbevî Mantığının Mukaddimesi" başlıklı ana bölümde Gelenbevî'nin İlim (Bilgi) ve Mantık Felsefesi", Delâlet" ve Mantık-Dil ilişkisi meseleleri ele alınıyor. "Gelenbevî'de Mantığın Esas Problemleri" başlıklı ana bölümde ise, Klasik Mantığın hemen bütün konuları (Kavram, Tanım, Önerme, Kıyas ve Beş Sanat) geniş bir şekilde tahlil ediliyor. Sonuç bölümünde bunların oldukça mufassal bir değerlendirmesini yapan Bingöl, Gelenbevî'nin kendisinden öncekilere nazaran önemli yenilikler getirmediğini söyleyebilirsek de meselelere bakış açısı ve getirdiği tertip ve izah yönünden öncekilerin bir kopyası, bir taklitçi nakilcisi olmadığını vurguluyor. Klâsik İslâm mantık geleneğinin son halkalarından biri olarak, kendisinden hemen yarım asır sonra başlayan Tanzimat devrinde, eskiye bağlılığı savunan anlayışta müessir olması, eserlerinin müteaddit defalar basılmış olması, bir çoğuna şerh ve haşiyeler yapılmış olmasıyla Gelenbevî'nin İslâm Mantık Tarihi'nde haklı olarak işgal ettiği yeri koruyacağını altını çiziyor.⁴ Bingöl'ün doktora tezi değerlendirme jürisinde yer alan Prof. Dr. Mübahat Türker Küyel'in raporunda yer alan şu cümleler eserin gelenek içinden değerlendirilmesi açısından dikkat çekici olabilir:

Aday (A. Bingöl) XVIII. yüzyıl Osmanlı bilim adamı Gelenbevî'yi, onun mantık meselesine bakış açısının, bu meseleleri tertibinin ve izahının öncekileri taklitten uzak yönünü, onun Arapça yazılmış mantık eserleriyle Fârâbî, İbn Sînâ, Ebherî, Razî, Kazvinî, Taftazânî'nin bazı mantık eserleriyle yapmış olduğu karşılaştırmalarla ortaya koyarak, Tanzimat'taki eskiye bağlı anlayışta nasıl bir birleştirme halkası olduğunu göstererek, İslâm Mantık Tarihi'ndeki yerine oturabilmiştir. Orijinal bir konuyu ana kaynaklara dayanarak incelemeyi başarmıştır.⁵

Bingöl'ün çalışmalarında İsmail Gelenbevî'nin önemli bir yer işgal ettiği görülür. 1975'te başlayan ilginin 1978'te ortaya çıkan ilk neticesi olan *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı* başlıklı doktora tezinin amacı, on sekizinci yüzyıl İslâm-Osmanlı kültür dünyasının seçkin simalarından, çok yönlü bilim insanı Gelenbevî'nin yalnızca mantıkçı yönünü ortaya koymaktır. Bingöl, 1988'de Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Türk Büyükleri Dizisi içinde yayınlanan *Gelenbevî İsmail* başlıklı monografisinde, bu kez geniş okuyucu kitlelerine, özellikle de gençlere Gelenbevî'nin görüş ve düşüncelerini ulaştırmayı amaçlamıştır. İlmî ve fikrî sahalarda "geçmişle gelecek arasında köprüler kurma"nın önemini vurgularken, "60 yıllık ömrü zorluklar ve mücadelelerle dolu" olan Gelenbevî'yi "Osmanlı Devleti'nin bütün müesseseleriyle giderek gerilediği bir dönemde yaşamış olmasına rağmen, ilmî gücünü Avrupalılara kabul ettirmiş ve ününü devletin sınırları dışına taşırabilmiş" bir figür olarak sunar. Gelenbevî, "bilime olan tutkusuyla yoğun çalışmaları sonucunda bu kısa ömre sayısız eserler sığdırabilmiştir, usta bir mantıkçı, efsanevi bir matematikçi olmuştur. Yaşadığı yüzyılın Osmanlı bilimini

³ Bingöl, *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı*, 139.

⁴ Bingöl, *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı*, 146.

⁵ Aktaran; Abdulkuddüs Bingöl, *Gelenbevî İsmail* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 72.

bütün şubeleriyle sonraki nesillere aktarabilmiş, tabir yerinde ise, asrının bir ansiklopedisti olabilmiştir.”⁶ Gelenbevi’yi vefatından yaklaşık iki asır sonra geniş kitlelerin dikkatine sunan eserde Bingöl, münferit bölümler halinde Gelenbevi’nin “Hayatı’nı, “İlim Anlayışı ve Çağdaşları İçindeki Yeri”ni ve “Eserleri”ni tanıttıktan sonra, “Gelenbevi Üzerine Yapılan Çalışmalar” başlığı altında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden hocası Prof. Dr. Osman Keskiöğlü’nün “İsmail Gelenbevi (1143-1205 H./1730-1791 M.) ve Subût-i Hilâl Meselesi”⁷ başlıklı makalesi ile kendisinin *Gelenbevi’nin Mantık Anlayışı* başlıklı doktora tezini değerlendiriyor.⁸ “Gelenbevi’nin Eserlerinden Örnekler” başlıklı bölümde ise Gelenbevi’nin Arapça eseri *Risâletü’l-Kıyâs*’ın tercümesini ve Türkçe yazdığı matematik eseri *Risâle-i Adlâ-i Müsellesât*’ın “Mukaddime”sinin transkripsiyonunu sunuyor. *Risâletü’l-Kıyâs* tercümesinin aynı yıl içerisinde Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında da neşredildiğini belirtmeliyiz.⁹ Eserleriyle Aristotelesçi geleneğe bağlı olarak Türk-İslâm Kültür Dünyasında gelişen mantığı adeta mecelleştiren” Gelenbevi’nin kıyas teorisini özetlediği *Risâletü’l-Kıyâs*’ın tercümesinde Burdurlu Mehmet Tahir Efendi’nin delâletiyle bizzat müellif nüshasından hareketle 1278/1862 yılında basılmış olan Arapça metni esas almıştır. Terimlerin ifadesinde karşılaştığı güçlükten dolayı metnin sonuna bir de sözlük eklemiştir.¹⁰ Bu noktada dikkat çekmemiz gereken bir diğer husus da Bingöl’ün *Risâletü’l-Kıyâs* tercümesinde olduğu gibi, doktora çalışması *Gelenbevi’nin Mantık Anlayışı*’nda, *Gelenbevi İsmail* monografisinde ve diğer çalışmalarında mantık terimleri konusunda yaşadığı güçlüğü yaptığı vurgudur.¹¹ Bingöl, metinlerinde Türkçenin gelişimine dikkatle eğilmiş, terimler konusunda mutedil bir yol izlemiş, üzerinde ittifak edilmiş yeni terimleri kullanmakla birlikte, ihtilafı durumlarda anlaşılabilirliği sağlamak ve terim birliği sağlamak için eski terimleri de bazen doğrudan doğruya, bazen de parantez içinde oldukları gibi zikretmiştir.

Abdulkuddûs Bingöl, kendi çalışmalarını, çok sevdiği ve saydığı, hakkında danışmanlığında bir master tezi de çalıştırdığı Hocası Prof. Dr. Necati Öner üzerinden geleneğe bağlayarak değerlendirirdi. Öner’in Türkiye’de felsefe açısından en dikkat çekici katkısı başta doktora tezi *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi* (1965)¹², olmak üzere *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı* (1967)¹³ ve *Klasik Mantık* (1970)¹⁴ gibi Klasik Mantık alanında yapmış olduğu çalışmalardır. Bingöl’ün çalışmaları, bu bağlamda, Öner’in ardından bu sahada, Türk İslâm Mantık Tarihi odağında üretilmiş eserler olarak ele alınabilir. Talebelerinden Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan’ın tespitleriyle Bingöl’ün çalışmaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, onun Aristotelesçi gelenek içerisinde ve özellikle de Aristotelesçi Mantık geleneği içerisinde yer aldığı, İlahiyat öğrenimi içerisinde felsefe çalışmalarına başladığı için bu mantık geleneğine uygun tarzda bir ilgi alanı ve felsefe kavrayışı oluştuğu kolayca görülecektir. Çünkü o, felsefe tarihi seyri içerisinde temel problemler konusunda inşa edilen görüşlerin Aristoteles felsefesinden ne ölçüde etkilendiklerini görmeye çalışır ve çoğu kez onun sisteminde bunlar için bir çıkış noktasının bulunduğunu ifade eder. Hatta Bingöl,

⁶ Bingöl, *Gelenbevi İsmail*, v.

⁷ Osman Keskiöğlü, “İsmail Gelenbevi (1143-1205 H./1730-1791 M.) ve Subût-i Hilâl Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII (1965): 21-30.

⁸ Bingöl, *Gelenbevi İsmail*, 69-72.

⁹ Gelenbevi İsmail, *Risâletü’l-Kıyâs*, çev. Abdülkuddûs Bingöl (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988).

¹⁰ İsmail, *Risâletü’l-Kıyâs*, iii-iv.

¹¹ Bingöl, *Gelenbevi’nin Mantık Anlayışı*, vii-viii.; Bingöl, *Gelenbevi İsmail*, v-vi.

¹² Necati Öner, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi* (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1965).

¹³ Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı* (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1967).

¹⁴ Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1970).

Aristoteles'in felsefe için belirlediği yöntemin felsefe problemlerinin çözümünde önemli noktalarda hâlâ geçerliliğini sürdürdüğüne de kanidir.¹⁵

Türk-İslâm Mantık Tarihi'ni İslâm kültür dünyasında bilgi, bilim ve yöntem düşüncesinin tarihsel gelişimi ve sorunları açısından ele alan Bingöl, Aristoteles Mantığı'nın, onun yapısını ve işlevini en iyi şekilde kavrayan iki Müslüman Türk filozof, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın mantık külliyyatı ile tevarüs ve temellük edildiği klâsik dönemin kazanımları üzerinde durur. Aristoteles'in *Organon*'unda altı bölümde ele alınan mantık, Hristiyan Ortaçağ'ında Ammonios Saccas'tan itibaren Aristoteles'in *Retorik* ve *Poetik* adlı eserleri ile Porphyrios'un İsağuci'sinin de bunlara eklenmesiyle dokuz bölüm olarak Farabi ile İslâm dünyasına intikal etmiş, İbn Sînâ'nın "Sözün Araştırılması" (Bab al-Elfaz) bölümünü ilave etmesiyle mantığın muhtevası on bölüm olarak şekillenmiştir. Ancak tümeller konusunda din bilginleri, özellikle de Kelâmcılar ve Hadisçiler ile Mantıkçılar arasında ortaya çıkan ihtilaf, mantık ilmine karşı menfi bir tavrın ortaya çıkmasına da neden olmuş, bu durum "mantık bilmeyenin ilmine itibar olunmaz" diyen ve Mantık Bilimi'ni Sünnî İslam Kelâmına dâhil etmeye muvaffak olan Gazzaî ile değişmiştir. Selçuklu ve Osmanlı dünyasında Mantık Bilimi'nin muhtevasını, diğer birçok alanda olduğu gibi İslam Kültür Mirası'nın ortak malı olarak intikal eden bu gelişmeler bağlamında ele alan Bingöl, bu muhtevanın XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar özde hemen hiçbir değişiklik göstermeden hakim anlayış olduğunu; daha Bursa'da Kaplıca ve Yıldırım Medreselerinden, Edirne'nin Üç Şerefeli, Üsküp'ün İshak Paşa ve İstanbul'un Medaris-i Semaniye'sine kadar ülkenin her köşesindeki medrese eğitiminde önemli bir yer işgal ettiğini vurgular. Osmanlı dünyasında siyasi olduğu kadar ilmî ve fikrî hayat açısından da önemli sonuçlar doğuran Tanzimat döneminde ıslahına çalışılan medrese programlarında mantık yine yer almış ve çeşitli eğitim programlarında okutulmak üzere, bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, oldukça çok denecek kadar Türkçe mantık kitabı yazılmıştır. Ne var ki, bunların ana kaynağı yine Ebherî'nin İsağuci'sidir. İsağuci ya tercüme edilmiş, ya şerh edilmiş, ya da onun planı ele alınarak yeniden yazılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın 1877'de yayınladığı *Mi'yâr-ı Sedâd*'ı bu serinin en güzel eseridir.¹⁶

Bingöl'ün profesörlük takdim tezi çalışması *Porphyrios ve İsağocisi Üzerine*,¹⁷ Süryânî asıllı Yeni Eflâtuncu filozof Porphyrios'un (ö. 304), Aristo'nun mantık kitaplarının ilki olan Kategoriler'in anlaşılmasını sağlamak amacıyla kaleme aldığı, bu sebeple de Eisagoge (İsağuci, el-Medhal, "Giriş") adını verdiği eseri İsağuci'nin İslâm-Osmanlı kültür dünyasındaki önemli işlevine ve alımlanma biçimlerine ilişkin bu bilinçle hazırlanmıştır. Bingöl, medreselerimizdeki mantık öğreniminde önemli bir yer işgal etmiş olan, şerh hatta şerhlerin şerhi yapılarak köklü bir geleneğin odağını tutmuş olan İsağuci'nin değeri ve önemini korumadığını vurgularken,¹⁸ kitabın önsözündeki şu değerlendirmeleri Bingöl'ün bütün çalışmalarının amacını ve genel istikame-tini vermesi bakımından anlamlıdır:

... düşünce hayatımıza bakıldığında, sanılanın aksine mantık ilmine verilen yerin oldukça önemli olduğu görülecektir. Ne var ki, düşünürlerimiz ve âlimlerimiz, Anadolu çevresinde bile son derece verimli oldukları bu alanda değerleri hiç de küçümsenemeyecek başlıca eserlerini, zamanlarının ortak ilim dili olan Arapça ile yazmış olduklarından, bugünkü nesil bu eserlerden yararlanacak durumda değildir. Dolayısıyla bu eserler ilim ve kültür hayatımızda sürekli olarak faydalı ve etkili olmaktan uzak kalmışlardır. Öyleyse bir yandan söz konusu

¹⁵ Ali Osman Gündoğan, "Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl", *Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları* 42 (2020): 172.

¹⁶ Abdulkuddüs Bingöl, "Osmanlılarda Mantık Bilimi İçeriği, Medrese Eğitimindeki Yeri ve Osmanlı Mantıkçıları", *Osmanlı* 8 (1999): 231-243.

¹⁷ Abdulkuddüs Bingöl, *Porphyrios ve İsağocisi Üzerine* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988).

¹⁸ Bingöl, *Porphyrios ve İsağocisi Üzerine*, 75.

eserlerden bugünkü neslin yararlanmasını sağlamak için tedbirler almak, öte yandan bunların ortaya çıkışında etkili olan düşünürler ve fikirleri üzerine gerekli araştırmaları yapmak çok daha uygun olur.¹⁹

Çeşitli makale ve tebliğlerinde Cevdet Paşa'nın oğlu Ali Sedat'ın 1885'te yayınlanan, Avrupada'ki yeni mantık akımlarını da içine alan ilk Türkçe telif mantık kitabı niteliğindeki *Mizânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl*'ünden itibaren fikir hayatımıza modern mantık ve yöntem fikrinin girişini sorunlaştıran Bingöl,²⁰ "Klasik Mantık" ve "Modern Mantık" adları altında yapılan ayırımın bir mahiyet farkına işaret etmediğini belirtir. Bu yüzden çağımızın bilim ve mantık anlayışları ile lojistik akımların anlaşılması ve anlatılmasının, büyük ölçüde, Klasik Mantığın sahasına giren meselelerin iyice araştırılması ve anlaşılmasına bağlı olduğu düşüncesiyle, *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi (Aristoteles, İbn Sînâ ve Port-Royal Mantıkçıları ile Sınırlandırılmış Olarak)*²¹ başlıklı eserinde, Türkiye'de müstakil bir araştırma konusu yapılmamış olmasını bir eksiklik olarak kabul ettiği "Klasik Mantığın Tanım Teorisi" üzerinde durur. Doğudan ve batıdan aldığı örneklerle aynı zamanda menşeleri bir olan iki ayrı gelenekte tanım teorisinin nasıl ele alındığını ve ne şekilde izah edildiğini ortaya koyar. Beş bölümden oluşan çalışmanın giriş mahiyetindeki birinci bölümünde "Tanım'ın Klasik Mantıktaki Yeri"ni tayin eder. İkinci bölümde tanımı kuran unsurların genel bir açıklamasını sunar. Üçüncü bölümde Aristoteles'in tanım teorisini, dördüncü bölümde İbn Sînâ'nın ve beşinci bölümde Port-Royal Mantıkçıları'nın aynı teori ile ilgili görüşlerini inceler. Sonuç bölümünde ise, "Klasik Mantığın Tanım Teorisi" hakkında ulaştığı kanaatleri seçtiği örneklerin mufassal bir karşılaştırması üzerinden sunar.

İslâm Mantık Tarihine ilişkin makaleleri yanında Bingöl'ün *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin "Ebheri Es'ru'd-Din Mufaddal b. Ömer",²² "İsaguci",²³ "İstidlal",²⁴ "İstikra",²⁵ "İstintâc",²⁶ "Ta'lil",²⁷ "Temsil"²⁸ gibi İslâm mantıkçılarına ve mantık ıstılâhatına ilişkin maddelerin de yazarı olduğunu belirtmemiz gerekir. Ayrıca Bingöl, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde göreve başladığı 1998'den itibaren "İletişim Bağlamında Mantık ve Dil",²⁹ "İletişim Bağlamında Anlam ve Dil",³⁰ "İletişimin Bir Başka Boyutu: Tanrı-İnsan İletişimi ya da Metafizik İletişim",³¹ "İletişim Olgusunun Merkezindeki İnsan",³² "İletişim Eğitimi Üzerine Düşünceler"³³ gibi makale ve tebliğlerinde görüleceği üzere, felsefe, mantık, dil ve iletişim alanlarının keşiştiği bir zeminde çalışmalar da ortaya koymuştur. Bu çalışmaların ilk örneği sayabileceğimiz "İletişim Bağlamında Mantık ve Dil"de dil ve mantığın insanî iletişimin eklentisi değil, vazgeçilmez iki ögesi olduğunu,

¹⁹ Bingöl, *Porphyrios ve İsağojisi Üzerine*, i-ii.

²⁰ Abdulkuddüs Bingöl, "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri* içinde (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001), 65.

²¹ Abdulkuddüs Bingöl, *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi (Aristoteles, İbn Sînâ ve Port-Royal Mantıkçıları ile Sınırlandırılmış Olarak)* (Ankara: MEB Yayınları, 1993).

²² Abdulkuddüs Bingöl, "Ebheri Es'ru'd-Din Mufaddal b. Ömer", *DİA* 10 (1994): 75-76.

²³ Abdulkuddüs Bingöl, "İsaguci", *DİA* 22 (2000): 488-489.

²⁴ Abdulkuddüs Bingöl, "İstidlal", *DİA* 23 (2001): 323.

²⁵ Abdulkuddüs Bingöl, "İstikra", *DİA* 23 (2001): 358-359.

²⁶ Abdulkuddüs Bingöl, "İstintâc", *DİA* 23 (2001): 373.

²⁷ Abdulkuddüs Bingöl, "Ta'lil", *DİA* 39 (2010): 511.

²⁸ Abdulkuddüs Bingöl, "Temsil", *DİA* 40 (2011): 436-437.

²⁹ Abdulkuddüs Bingöl, "İletişim Bağlamında Mantık ve Dil", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XL (2012): 105-115.

³⁰ Abdulkuddüs Bingöl, "İletişim Bağlamında Anlam ve Dil", *Felsefe Dünyası* 46 (2007): 1-11.

³¹ Abdulkuddüs Bingöl, "İletişimin Bir Başka Boyutu: Tanrı-İnsan İletişimi ya da Metafizik İletişim", *Felsefe Dünyası* (2010): 13-26.

³² Abdulkuddüs Bingöl, "İletişim Olgusunun Merkezindeki İnsan", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 2 (2002): 412-426.

³³ Abdulkuddüs Bingöl, "İletişim Eğitimi Üzerine Düşünceler", *İletişim Kongresi* 1-3 (2000).

bütünüyle hayat ile iç içe olduğunu vurgular. Çünkü bilinenden bilinmeyene intikalde zihni hatadan koruyan mantık, karmaşık bir dilsel iletişim ağı içerisinde anlam alış-verişinde bulunan insan hayatının bir parçasıdır. Bir zihni faaliyet olarak görülen mantık, fiilen dil ile gerçekleşmektedir. Burada hayatla mantık, dil ile hayat ve dil ile mantık öyle iç içedir ki, birisinde ortaya çıkacak olan bir değişiklik diğerini de doğrudan etkileyecektir.³⁴

Hakikate yönelmeleri açısından felsefe (herhangi bir felsefe) ile din (ilâhî (semavî) dinler, özelde İslâm dini) arasında önemli bir farklılık görmeyen Bingöl, felsefeyi en geniş anlamıyla “âlem ve insan hakkında sistemli bir düşünce tarzı” olarak tanımlar ve dinin amacını da “gerçek ilim ve gerçek eylemi öğretmek” olarak özetler. Felsefe ve din, ona göre, sahaları ve kaynakları ayrı da olsalar, “insanın kendi özünü ve varlığın hakikatini bilmek, özüne ve bilgisine uygun olarak yaşamak ve dolayısıyla mutlu olmak” konularında ortaklık sergilerler. Bu iki saha arasındaki en derin fark, önermelerinin elde edilmişindeki farktır ve bundan dolayı da felsefe ile dinin birbirine indirgenmesi, özdeşleştirilmesi mümkün değildir. Din, vahiyden ötürü imanın konusu; felsefe ise, temellendirme ihtiyacından ötürü aklın konusudur. Bu derin farka rağmen Bingöl, ne din sahasını akli olmaktan tamamen uzak bir inançlar zinciri olarak telakki edilebilir ne de felsefe sahasını iman unsurlarından kurtulmuş sırf akli zincirler bütünü olarak düşünülebilir tarzda görür. Eğer aksi düşünülürse, hem din hem de felsefe eksik anlaşılmış demektir. Zira dinde aklın anlayacağı hususlar vardır ve din, din felsefesi örneğinde olduğu gibi, rasyonel incelemenin konusu yapılabilir. Ancak şu var ki, dinin rasyonel incelemenin konusu olması, onu dogmatik olmaktan kurtarmaz. Din, herhangi bir dinden ziyade, bir fenomen olarak ele alınırsa, belki bir felsefeyi ele alır gibi düşünülebilir ve ancak böyle bir değerlendirmede felsefe, tamamen iman unsurlarından kurtulmuş bir akli zincirler bütünü olarak düşünülemez.³⁵

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nün gelişiminde ve gelenek oluşturmada önemli rolü olan Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl, ihtisas sahibi olduğu Türk İslâm Düşüncesi, İslâm Felsefesi ve Mantığı alanlarında felsefe kültürümüze yayınlarıyla önemli katkılarda bulunmuştur. Kıymetli hocamızın çalışmaları, ilgili sahalarda yapılacak yeni çalışmalar için yol gösterici olacaktır.

Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl'ün Bilimsel Yayınları

Makaleler

A)Yurtdışı

SSCI.SCI-EXPANDED ve AHCI Kapsamı Dışındaki Yurtdışı Hakemli Dergilerde Yayınlanan Makaleler

– “Aristoteles'in Tanım Teorisi”, *Sesler* 260/261 (1991): 58-75.

³⁴ Bkz., Bingöl, “İletişim Bağlamında Mantık ve Dil”, 105-115.

³⁵ Bkz., Abdulkuddüs Bingöl, “Hakikat, Felsefe ve Din”, *Türk Yurdu* 17, 116/117 (1997): 139-141.; ayrıca bkz., Gündoğan, “Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl”, 173.

Uluslararası İndekslerde Taranan (SSCI.SCI-EXPANDED ve AHCI kapsamı dışında) ve Yurtiçi Hakemli Dergilerde Yayınlanan Makaleler

- “Endülüslü İbn Hazım’ın Mantiğında Dil Konuları”, *Felsefe Dünyası* 8 (1993): 22-32.
- “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın İlim Anlayışı”, *Felsefe Dünyası* 9 (1993): 14-20.
- “İslam Düşüncesi ve İslam Felsefesi Üzerine”, *Felsefe Dünyası* 15 (1995): 19-25.
- “Gazali’de Din-Bilim İlişkisi”, *Felsefe Dünyası* 18 (1995): 10-17.
- “Semerkandî’nin *Kıtas*’ında Kıyas Teorisi”, *Felsefe Dünyası* 20 (1996): 10-33.
- “Gazzali ve Mantık Bilimi”, *İslami Araştırmalar* 13, 3/4 (2000): 299-302.
- “Dil, Anlam ve Felsefe”, *Felsefe Dünyası* 1 (1991): 22-26.
- “Değerler ve Medya”, *Felsefe Dünyası* 41 (2005/1): 169-177.
- “İletişim Bağlamında Anlam ve Dil”, *Felsefe Dünyası* 46 (2007/2): 1-11.
- “Osmanlı’da Mantıki Düşünce (veya Osmanlı’da Mantık Bilimine Bakış)”, *Felsefe Dünyası* 44 (2006/2): 22-45.
- “Prof. Dr. Necati Öner’in Felsefe Anlayışının Hayat Kavramı Çerçevesinde Bir Analizi”, *Felsefe Dünyası* (2010/2): 1-12.
- “İletişimin Bir Başka Boyutu: Tanrı-İnsan İletişimi ya da Metafizik İletişim”, *Felsefe Dünyası* 52 (2010/2): 13-26.
- “Uyanış Döneminde İslam Kültür Evreninde Mantık Geleneğinin Oluşumu”, *Felsefe Dünyası* 56 (2012/2): 3-23.

B) Yurtiçi Hakemli Dergilerde Yayınlanan Makaleler

- “İletişim Bağlamında Mantık ve Dil”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 9 (1999): 145- 158.
- “İletişim Olgusunun Merkezindeki İnsan”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 2, 12 (2002): 412-426.

C) Diğer Bilimsel Dergilerde Yayınlanan Makaleler

- “XVIII. Yüzyıl Türk Mantıkçıları”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 14 (1996): 55-6.
- “al-Semerkandi ve Kıtası’l-Efkârı”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 19 (1991): 173-182.
- “Terzi Baba’nın Tasavvuf Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 17 (1983): 195-198.
- “İslam Kültür Dünyasında Mantık Geleneğinin Kurulmasında Türk Düşünürlerin Yeri”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 18 (1990): 231-240.
- “Düşünce-Dil, Dil-Anlam Bağlantısında Yabancı Dille Öğretim Üzerine Bazı Mülahazalar”, *Türk Yurdu* 80 (1994): 14-18.
- “Hakikat, Felsefe ve Din”, *Türk Yurdu* 17, 116/117 (1997): 139-141.
- “Kazziye-i Ma’dule Risalesi Üzerine Açıklama”, Gözübüyükzâde İbrahim Efendi, *Risaletün Fi Hakkı’l-Besmele* (Ankara: Sevinç Matbaası,1984), 87.
- “Rabıtâl Gayr-ı Zamani Hakkında Risale Üzerine Açıklama”, Gözübüyükzâde İbrahim Efendi, *Risaletün Fi Hakkı’l-Besmele* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1984), 89.
- “Kazziye-i Ma’kuLe Risalesi Üzerine Açıklama”, Gözübüyükzâde İbrahim Efendi, *Risaletün Fi Hakkı’l-Besmele* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1984), 91.

- “Kane Rabit-ı Zamani Olursa Konulu Risale Üzerine Açıklama”, Gözübüyükzâde İbrahim Efendi, *Risaletün Fi Hakki'l-Besmele* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1984), 92.
- “Leyse Küll Kavramı Hakkında Risale Üzerine Açıklama”, Gözübüyükzâde İbrahim Efendi, *Risaletün Fi Hakki'l-Besmele* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1984), 94-95.
- “Mevzu ile Mahmul Arasındaki Haml Risalesi Üzerine Açıklama”, Gözübüyükzâde İbrahim Efendi, *Risaletün Fi Hakki'l-Besmele* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1984), 97.
- “Toplumumuz ve Felsefe”, *Sorgu (Felsefe-Kültür)* 1 (2004): 5-6.

D) Bildiriler

- “International Symposium On Ibn Turk, Khwarazmi, Farabi, Beyruni And Ibn Sina” (Ankara, 1985).
- “İbn-i Sina’da Mantıki Mahiyet ve Bilinmesi” (Ankara, 1990), 139-147. (Bu bildiri tam metin halinde Fransızca olarak da yayınlanmıştır.)
- “Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri” (Ankara, 1989).
- “Şemsü'd-din Muhammed B. Eşref El-Semerikandi ve Kıstasü'l Efkâr” (Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1997), 107-118.
- “International Congress on Learning and Education In The Ottoman World” (İstanbul, 1999). Abstracts.
- “Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi” (Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletler Arası Kongresi Tebliğleri, İstanbul, 2001), 63-74.

Ulusal

- “Türk- İslam Dünyasında İsağoji” (Atatürk Üniversitesi Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi, Erzurum, 1984).
- “I. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi Bildiriler” (Erzurum, 1989), 135-144.
- “II. Türkiye Felsefe, Mantık ve Bilim Tarihi Sempozyumu” (İzmir, 1987).
- “Türk-İslam Mantıkçılarında Mantık ve Dil” (Seminer Felsefe Özet Sayısı, İzmir, 1989), 191-200.
- “Türkiye I. Felsefe, Mantık ve Bilim Tarihi Sempozyumu” (Ankara, 1986). (Ankara Üniversitesi ve ODTÜ Ortaklaşa).
- “İhvanü's-Safa Risalelerinde Mantık Konuları” (Türkiye II. Felsefe, Mantık ve Bilim Tarihi Sempozyum Bildirileri, Ülke Yayın-Haber Tic. Ltd. Şirketi, Ankara, 1991).
- “Türk Kültürü ve Felsefe Panelleri” (Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1991).
- “Türk Kültür Tarihinde Mantık Hareketleri” (1991 Kayseri, Tebliğler, Kayseri, 1992), 11-24.
- “Terzi Baba Sempozyumu” (Terzi Baba'nın Tasavvuf Anlayışı, Atatürk Üniversitesi ve Erzincan Valiliği, Erzincan, 1986).
- “Felsefe ve İletişim Sempozyumu” (Dil, Anlam ve Felsefe, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1989).
- “Türk Kültürüne Felsefe Açısından Bakış Sempozyumu” (19 Mayıs Üniversitesi, Samsun, 1989).
- “Türk İslam Kültür Dünyasında Felsefe Geleneğinin Kurulmasında Türk Düşünürlerinin Yeri” (İletişim Sempozyumu, Anlam, Dil ve Felsefe, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu, Ankara, 1989).
- “1994 Felsefe Kongresi” (İslam Düşüncesi ve İslam Felsefesi Üzerine, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1994).
- “Gazzali'de Din-Bilim İlişkisi” (Felsefe Kongresi, Türk Felsefe Derneği, Ankara, 1995).

- “İnsan Nedir?” (Felsefe Kongresi, Türk Felsefe Derneği, Ankara, 2000).
- “İletişim Bağlamında Mantık ve Dil” (İnsan Felsefesi Kongresi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1998).
- “İletişim Eğitimi Üzerine Düşünceler” (İletişim Kongresi, İstanbul, 2000).

E) Kitaplar ve Kitaplarda Bölümler

- *Gelenbevi İsmail* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988).
- *Porphyrios ve İsağojisi Üzerine* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1988).
- *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi* (İstanbul: M.E.B. Yayını, 1993).
- “Ebheri Esi'ru'd-Din Mufaddal b. Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10 (1994): 75-76.
- Saadettin Elibol, “Mantığın Dünü ve Bugünü”, *Felsefe Konuşmaları* (1987): 55-75.
- “İsağuci”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22 (2000): 488-489.
- “Osmanlılarda Mantık Bilimi, İçeriği, Medrese Eğitimindeki Yeri ve Osmanlı Mantıkçıları”, *Osmanlı* 8 (1999): 231-243.
- *Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı* (İstanbul: M.E.B Yayınları, 1993).
- H. Gazi Topdemir, “Türkler'de Mantık” *Türk Düşünce Tarihi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2001), 73-131.
- “Türkler ve Mantık Bilimi”, *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 691-701.
- “İstidlal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23 (2001): 323.
- “İstikra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 23 (2001): 358-359.
- “İstintâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 23 (2001): 373.
- Abdulkuddüs Bingöl, “Ta'lil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 39 (2010): 511.
- Abdulkuddüs Bingöl, “Temsil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 40 (2011): 436-437.
- Betül Çotuksöken, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2001), 179-185.
- “Osmanlılarda Mantık Bilimi ve Eğitimi”, *Türkler içinde* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002).
- “Türkler ve Mantık Bilimi”, 5, 691-701.
- “İnsanın Ayrımsal Özelliği Düşünme Rafa Kalkınca”, *Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı* içinde, ed. Aşşe Yağmur (Ankara: 2015), 171-172.
- “Mili Kültürümüz Açısından Hayatımızın Üç Temel Olgusu: Din, Felsefe ve Bilim Geleneğimiz”, Şafak Ural'a Armağan içinde, ed. Yücel Yüksel (İstanbul: 2012), 13-28.

F) Çeviriler

- Gelenbevi İsmail, *Risaletu'l-Kiyas* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988).

Kaynakça

- Bingöl, Abdulkuddüs. *Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı*. Ankara: MEB Yayınları, 1993.
- Bingöl Abdulkuddüs. *Gelenbevi İsmail*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "Osmanlılarda Mantık Bilimi İçeriği, Medrese Eğitimindeki Yeri ve Osmanlı Mantıkçıları". *Osmanlı* 8 (1999): 231-243.
- Bingöl, Abdulkuddüs. *Porphyrios ve İsağojisi Üzerine*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Bingöl Abdulkuddüs. "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi". *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri* içinde, ed. Hidayet Yavuz Nuhoglu, 65 vd. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001.
- Bingöl, Abdulkuddüs. *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi (Aristoteles, İbn Sînâ ve Port-Royal Mantıkçıları ile Sınırlandırılmış Olarak)*. Ankara: MEB Yayınları, 1993.
- Bingöl Abdulkuddüs. "Ebheri Esi'ru'd-Din Mufaddal b. Ömer". *DİA* 10 (1994): 75-76.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İsağuci". *DİA* 22 (2000): 488-489.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İstidlal". *DİA* 23 (2001): 323.
- Bingöl Abdulkuddüs. "İstikra". *DİA* 23 (2001): 358-359.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İstintâc". *DİA* 23 (2001): 373.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "Ta'lîl". *DİA* 39 (2010): 511.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "Temsil". *DİA* 40 (2011): 436-437.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İletişim Bağlamında Mantık ve Dil". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XL (2012): 105-115.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İletişim Bağlamında Anlam ve Dil". *Felsefe Dünyası* 46 (2007): 1-11.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İletişimin Bir Başka Boyutu: Tanrı-İnsan İletişimi ya da Metafizik İletişim". *Felsefe Dünyası* (2010): 13-26.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İletişim Olgusunun Merkezindeki İnsan". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 2 (2002): 412-426.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İletişim Eğitimi Üzerine Düşünceler". *İletişim Kongresi* 1-3 (2000).
- Bingöl, Abdulkuddüs. "Hakikat, Felsefe ve Din". *Türk Yurdu* 17, 116/117 (1997): 139-141.
- Gündoğan, Ali Osman. "Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl". *Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları* 42 (2020): 172.
- Gelenbevi, İsmail. *Risaletü'l-Kiyâs*, çev. Abdulkuddüs Bingöl. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Keskiöglu, Osman. "İsmail Gelenbevi (1143-1205 H./1730-1791 M.) ve Subût-i Hilâl Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* XIII (1965): 21-30.
- Öner Necati. *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*. Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1965.
- Öner, Necati. *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*. Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1967.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1970.